

Формування центрально-периферійних відносин, осьовий поділ праці між ядром та периферією створює напругу, яка стимулює розвиток системи в цілому. Критеріями світової системи є засіб виробництва, торгівля, безперервне накопичення капіталу.

Інший представник світосистемної теорії А.Франк, вважає, що накопичення капіталу було рушійною силою історії завжди, не тільки на сучасному етапі. Воно існує понад 1500 років. У світовій історії існувало багато світосистем, сучасна світосистема розвивається протягом 5000 років [7].

Наявність значної кількості світосистемних концепцій свідчить, що ці дослідження перебувають на початковій фазі, на етапі формування та обґрунтування базових принципів і положень і стверджувати про нову парадигму історичного процесу можна поки що гіпотетично. Але цей напрям є найбільш перспективним та адекватним у дослідженні та осмисленні глобальних політичних процесів.

У той же час відносна обмеженість існуючих макро-соціологічних концепцій у спромогах пояснити глобальні політичні процеси ставлять на порядок денний необхідність їх подальшої розробки на основі досягнень сучасної науки та існуючих політичних реалій.

1. Советская внешняя политика в годы "холодной войны" (1945-1985). Новое прочтение / Отв. Ред. Л.Н.Нежинский. – М., 1995. – С. 9.
2. Ерасов Б.С. Цивилизация: Универсалии и самобытность / Отв.ред. Н.Н.Зарубина. – М., 2002. – С. 8-9.
3. Качура А.В. Цивилизационные конфликты // Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И.И.Мазур, А.Н.Чумаков. Центр научных и прикладных программ "ДИАЛОГ" – М., 2003. – С. 114-6.
4. Семеникова Л.И. Цивилизации в истории человечества. – Брянск, 1998. – С. 16.
5. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV-XVIII ст.: В 3-х т. – М., 1988–1993.
6. Wallerstein I. The Modern World System. Capitalist Agriculture and the origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. – N.Y. 1974.
7. Ерасов Б.С. Цивилизации и мировые системы. Основные принципы миросистемного подхода // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. – М., 1999. – С. 524.

Надійшла до редколегії 22.11.04

В.В. Копійка, д-р іст. наук

СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО ФОРМАТУ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Розглянуто процес еволюції відносин між Україною та ЄС у контексті розширення на схід та формування стратегії сусідства.

The evolution of Ukraine-EU co-operation in the context of enlargement eastwards and neighbourhood strategy is examined.

Процес розширення Європейського Союзу, який можна характеризувати майже як перманентний, не лише вносить принципові зміни в геополітичну карту Європи, яка поступово перетворюється на суцільне регіональне інтеграційне об'єднання, але й змушує ЄС внести суттєві корективи до інтеграційної стратегії, в тому числі, що стосується відносин з країнами, які стають його новими сусідами. Характерною рисою політики ЄС є прагнення виробити універсальну стратегію відносин, яка б у нових умовах визначала його політику щодо третіх країн, які мають спільний кордон та тісні економічні стосунки з ЄС. І хоча після розширення ЄС матиме на східних кордонах лише країни, що свого часу входили до складу колишнього Радянського Союзу, останні значно різняться за своїм економічним потенціалом, рівнем демократизації суспільства, зовнішньополітичними пріоритетами.

Особливе місце в цьому контексті займає Україна, яка досить послідовно добивається врахування такої диференціації при формуванні комунітарної стратегії щодо нових незалежних держав на європейському просторі колишнього СРСР. Виправданням такої позиції якоюсь мірою може слугувати хоча б той факт, що після прийняття ЄС в середині 1999 р. Пакту стабільності для Північно-Східної Європи, який не тільки залучив Балканські країни до європейського інтеграційного процесу, але й відкрив для них перспективи вступу до ЄС, Україна фактично лишається єдиною посткомуністичною державою в Європі (разом з Молдовою), яка прагне в майбутньому стати членом ЄС.

На фоні активної підтримки Україною процесу розширення ЄС на схід та проголошення європейського вибору в її зовнішньополітичній стратегії, відсутність диференційованого підходу до європейських країн пострадянського простору оцінюється українським керівництвом як можлива небезпека встановлення нової межі на західних кордонах країни. Важливі зміни в підходах щодо відносин України з ЄС намітилися після квітневого 2002 р. саміту ЄС в Люксембурзі, який разом з остаточною датою розширення на схід намітив основні положення концепції відносин з новими сусідами ЄС, у тому числі на його східних кордонах (Росія, Україна, Молдова, Білорусь). Про це свідчать також результати третьої щорічної конференції Україна – ЄС "Ширша Європа: перспектива України", що пройшла в березні 2003 р. в Брюсселі і була присвячена узгодженню позицій сторін у світлі підготовленої Європейською Комісією комунікації "Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з новими східними та південними сусідами" [1].

Обговорюваний на конференції документ ЄК, став свого роду компромісом між прагненням України мати більш чіткі інтеграційні перспективи та бажанням ЄС не зв'язувати себе подібними зобов'язаннями. Так, запропонований ЄС особливий "статус сусідства", хоча й не відкриває безпосередніх інтеграційних перспектив, усе ж виводить сьогодні взаємовідносини ЄС – Україна на формати співробітництва, які за виключенням членства відповідають рівню співробітництва з країнами ЦСЄ.

Значення розробленого Комісією документа не викликає серед українських політиків і дослідників однозначної оцінки [2]. У цьому контексті, для більш об'єктивного розуміння змісту та наслідків для України нової концепції ЄС, особливо цікавим сьогодні є дослідження умов та основних причин її прийняття, що, у свою чергу, є неможливим без висвітлення історичних аспектів формування співробітництва ЄС з новими незалежними державами (ННД) пострадянського простору. Необхідність становлення нових форматів співробітництва з країнами регіону виникла зразу ж після розпаду СРСР в грудні 1991 р. Уже 9 січня 1992 р. ЄК внесла пропозицію до Ради ЄС про необхідність замінити Угоду про партнерство та співробітництво 1989 р. (УПС) з Радянським Союзом на угоди, які б враховували нові політичні та економічні реалії, у тому числі процес демократизації та перехід до ринкової економіки. Новий підхід до ННД мав виключати принцип будь-якої диференціації, що знайшло своє відображення в спільній основі нових угод, які представляли свого роду синтез стандартних угод про торгівлю та співробітництво і далекосяжних за змістом Європейських угод. Основна мета УПС, враховуючи такі негативні наслідки розпаду Радянського Союзу, як спад виробництва, інфляція, безробіття, полягала, в першу чергу, в сприянні відновленню співробітництва між колишніми республіками СРСР та формуванню єдиного економічного простору. У результаті всі УПС, за винятком УПС з Росією, у Розділі I "Основні принципи УПС" як основний принцип взаємовідносин з ЄС проголошують розвиток "співробітництва між ННД" [3].

Подібний підхід ЄС до відносин з ННД на початку 90-х рр. першочергово мав за мету нейтралізацію дестабілізаційних ефектів, що виникли в результаті розпаду СРСР та поширення на пострадянський простір зони стабільності та безпеки. Про це свідчить включення до УПС таких положень, як сприяння відкритості ринків ЄС, співробітництво у фінансовій сфері та економічне співробітництво, надання технічної допомоги, що мали сприяти економічному зрос-

танню в країнах СНД, а також положень, що сприяли б розвитку інституцій, зміцненню громадянського суспільства та залученню цих країн до загальноєвропейських політичних процесів. Подібна політика свідчила про досить обережну позицію ЄС щодо процесу розпаду СРСР та отримання гарантій безумовного виконання ННД зобов'язань колишнього Радянського Союзу. Насамперед ішлося про такі країни, як Росія, Україна, Білорусь та Казахстан, які отримали в спадщину радянські ядерні збройні сили.

Саме на цьому фоні розвивалися відносини між ЄС та Україною в період підписання та ратифікації нової Угоди про партнерство та співробітництво в 1991–1998 рр. Прагнення розвивати відносини з Україною паралельно розвитку відносин з іншими пострадянськими державами простежувалося в усіх документах ЄС того періоду. 11 лютого 1992 р. був підписаний протокол до угоди між ЄС та СНД стосовно виконання програми ТАСІС в Україні. У квітні 1992 р. ЄК прийняла рішення про необхідність переговорів з Білоруссю, Росією, Україною та Казахстаном щодо підписання угод про співробітництво. У жовтні 1992 р. Європейська Рада видала директиву, що передбачала початок обговорення угод про партнерство та співробітництво з цими країнами. 3 листопада 1992 р. розпочалися офіційні переговори з Росією, а на початку 1993 р. – з Україною [4]. Переговори завершилися 14 червня 1994 р. підписанням УПС з Україною в Люксембурзі та 24 червня 1994 р. – УПС з Росією в Корфу, заклавши сучасну правову основу у взаємодіях цих країн з ЄС [5]. Незважаючи на важливість формалізації відносин з ЄС, УПС з Україною та Росією в той же час значно відстають за своїм правовим статусом від Європейських угод про асоціацію, підписаних в 1991–1992 рр. з країнами ЦСЄ. Українська УПС, як і аналогічні угоди з іншими країнами колишнього СРСР, відрізняється від стандартних преференційованих угод ЄС з третіми країнами лише елементами інституціональної взаємодії та досить широкими можливостями консультацій із загальнополітичних питань.

Водночас слід враховувати, що низький правовий рівень підписаних УПС, не занижував на той час їх міжнародно-політичного значення. Запропонований ЄС рівень співробітництва оцінювався українським керівництвом та національними експертами як взаємовигідний [6]. Для молодій українській державі, яка переживала перші роки становлення національної економіки та правової системи, були дуже важливими політична та економічна підтримка з боку ЄС. У листопаді 1994 р. ЄС ухвалив Спільну стратегію щодо України, а в грудні 1996 р. – План дій, які висловлювали підтримку незалежності, територіальної цілісності, демократичних політичних та економічних перетворень в Україні та її інтеграції до світової економіки [7]. Ще до ратифікації УПС, у лютому 1996 р. набула чинності Тимчасова угода про торгівлю, яка узгоджувала основні принципи торгової політики між ЄС та Україною (правило режиму найбільшого сприяння, національний режим, принцип протекціонізму за рахунок митних тарифів, стандартні правила СОТ стосовно митної оцінки товарів, правила щодо транзиту), а у вересні 1996 р. – індикативна програма ТАСІС на період до 1999 р. Крім того, згідно зі статтею 4 успішне виконання УПС мало відкрити перспективи для її еволюції до рівня преференційної угоди і подальшого зближення України з ЄС.

Для ЄС подібні угоди з країнами СНД мали сприяти встановленню зони стабільності та безпеки на європейській частині пострадянського простору [3]. Цій меті присвячена значна частина УПС, яка передбачає активне залучення нових незалежних держав до загальноєвропейських політичних процесів. Що стосується положень про економічне співробітництво, то вони не лише передбачали утворення необхідної мережі інституціональних механізмів та правової бази співробітництва, але й передбачали заходи, що гарантували ринок ЄС від надмірного імпорту з цих країн "чутливих товарів". 15 липня 1997 р. була підписана угода між Україною та ЄОБС про торгівлю продуктами сталеливарної промисловості. Ана-

логічна угода була підписана з ЄЕС і на текстильну продукцію [9]. Значне зростання активності контактів між Україною та ЄС у цей період відбувалося на фоні розгортання в Росії першої чеченської кампанії і пояснювалося, певною мірою, прагненням альтернативної активізації відносин ЄС з іншими країнами СНД [10].

І хоча процес ратифікації УПС з Україною тривав майже чотири роки і завершився лише 1 березня 1998 р., низку угод про співробітництво, передбачених УПС, було запроваджено вже протягом 1995–1996 рр. Що стосується основних інституціональних механізмів співробітництва України та ЄС (Рада зі співробітництва, Комітет зі співробітництва, Комітет парламентського співробітництва), то вони були сформовані вже до кінця 1998 р. Незважаючи на свій обмежений характер, політичні, економічні та соціальні цілі, зафіксовані в УПС, закладали юридичні основи для двосторонніх відносин і відкривали реальні на той час можливості політичного, економічного, фінансового, соціального та культурного співробітництва. На думку автора, про це свідчили достатньо оптимістичні зовнішньополітичні завдання, що ставилися на той час Україною. Так, у затвердженому 11 червня 1998 р. Президентом України Указі за № 615/98 було схвалено "Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу", розраховану на період до 2007 р., яка проголошувала стратегічною метою набуття Україною повноправного членства в ЄС, а отримання статусу асоційованого члена ЄС – головним зовнішньополітичним пріоритетом України в середньотривалому вимірі [11]. Більше того, Указом Президента України за № 1072/2000 від 14 вересня 2000 р. затверджувалась конкретна Програма інтеграції України до ЄС, яка мала стати головним інструментом загальної стратегії на шляху наближення України до ЄС за всіма видами співробітництва [12].

Обмежений і в той же час ліберальний характер більшості положень УПС для країн колишнього СРСР, на думку автора, пояснюється прагненням ЄС враховувати економічні та політичні труднощі, характерні для перехідного періоду, що переживали ці країни на даному етапі розвитку. Реалізм економічних положень УПС виявлявся в застосуванні для України лише деяких ключових правил торговельної політики, які були прийняті і запроваджуються країнами СОТ. УПС не обмежує застосування Україною певних видів внутрішньої державної допомоги, користування правом захисту своєї промисловості та сільського господарства за допомогою певних митних тарифів. Положення УПС, таким чином, можна розглядати як своєрідний етап на шляху зближення України та ЄС і адаптації до комунітарних вимог її національних економічних і політичних структур. Про це свідчать також офіційно проголошені стратегічні цілі зовнішньої політики України: членство в СОТ, співробітництво з ЄАВТ, формування зони вільної торгівлі з ЄС та отримання статусу країни з ринковою економікою [8].

У той же час саме обмежений характер УПС призвів до того, що на момент її ратифікації в 1998 р. динаміка нарощування відносин з Україною була майже вичерпана. Завершилося обговорення та підписання найбільш важливих двосторонніх торговельно-економічних угод, сформовані та вже діяли основні інститути співробітництва. Подальше просування співробітництва Україна – ЄС та надання йому більш інтенсивного характеру залежало вже значною мірою не стільки від суб'єктивних факторів, визначених тими чи іншими мотивами політичних еліт сторін, скільки наявністю об'єктивних передумов його інтенсифікації. Саме ці питання двосторонніх відносин можна вважати найбільш складними, оскільки вони майже повністю залежать від проведення радикальних економічних, політичних та адміністративних реформ в Україні. З цього моменту у відносинах України та ЄС намітилася певна стагнація, викликана розбіжностями в оцінці та ставленні сторін до значення взаємного співробітництва. Наполягаючи на визнанні європейських перс-

пектив України, українська сторона стверджувала, що саме вони мають стати основними гарантіями ефективності внутрішніх реформ, економічної та політичної стабільності та просування країни на шляху євроінтеграції.

Позицію ЄС в цьому питанні можна характеризувати як суто федералістську, наднаціональну. По-перше, в ЄС сьогодні не бажать навіть будь-якого обговорення перспектив членства, поки не буде завершено складний етап внутрішнього реформування, викликаного хвилею розширення на схід. По-друге, і це фактично є основним в позиції функціонерів ЄС, членство в ЄС чи така перспектива, не має бути стимулом для проведення внутрішніх реформ потенційними кандидатами. Право на членство в ЄС є своєрідною винагородою для претендента за успішне виконання реформ. Враховуючи досвід переговорного процесу ЄС з країнами ЦСЄ, можна говорити про комунітарну позицію, яка будувалася, більшою мірою, на принципах, що розглядали вступ країн ЦСЄ до ЄС не стільки як початок інтеграції, скільки її завершення, що супроводжується переходом країн-кандидатів у категорію повноправних членів з відповідними обов'язками та правами.

Розроблена Комісією стратегія є своєрідною спробою структурувати політику ЄС стосовно держав, співробітництва з якими сьогодні будується на досить низькій юридичній основі. Ідеться, у першу чергу, про держави європейського пострадянського простору, які після розширення 2004 р. стали безпосередніми сусідами ЄС, що вже саме по собі відкріє можливість для більш високого рівня взаємовідносин. Ефективність такого співробітництва в нових умовах значною мірою залежить від готовності сторін щодо компромісу у формуванні загальної стратегії взаємовідносин. Приклад взаємовідносин ЄС – Україна в цьому контексті є найбільш виразним, оскільки навіть за наявності в цілому спільних цілей і задач демонструє значні розбіжності щодо шляхів їх досягнення. Обидві сторони зацікавлені в розширенні на територію України зони стабільності та безпеки, що зумовлено цілим комплексом економічних і політичних факторів (зростанням рівня благоустрою населення, проведенням демократичних реформ у суспільстві). Українське керівництво пов'язує цей рух безпосередньо з довгостроковими перспективами вступу до ЄС, тоді як останній вважає дані реформи лише передумовою можливого членства, перспектива якого для України оцінюється на сучасному етапі неможливою.

У зв'язку з цим варто зупинитися більш детально на факторах, що визначили появу даного документа, його недоліках та можливих перспективах для України. Аналізуючи результати березневої щорічної конференції ЄС – Україна 2003 р., яка була присвячена вивченню згаданих вище питань, можна зробити висновок, що більшість її рішень базувалась на принципах, які визначають процес європейської інтеграції протягом усієї історії його розвитку. У теорії неофункціоналізму вони знайшли своє відображення в принципі прагматичного детермінізму, або іншими словами – прагматичних інтересів. Саме прагматичний інтерес учасників інтеграційного процесу врешті-решт впливає на формування комунітарної стратегії, визначає політику ЄС стосовно третіх країн, є рушійною силою євроінтеграційного руху країн-кандидатів. Результати конференції фактично стали своєрідним компромісом між прагматичними інтересами ЄС та України, спробою знайти сьогодні щось помірно між радикальними позиціями сторін з питання європейських перспектив для України.

Прагматичність інтересів ЄС в запропонованій стратегії "сусідства" визначається низкою факторів. Для ЄС важливо, перш за все, формування на своїх східних кордонах поясу стабільності та безпеки. Ця досить загальна за значенням мета вже сама по собі дозволяє ЄС вирішити деякі більш вузькі задачі. Так, розв'язання проблеми стабільності на пострадянському просторі значною мірою може бути здійснено за рахунок підвищення рівня матеріального благоустрою населення цих країн. Це не тільки є фактором, що сприяє їх внутрішній

політичній стабільності, але й значно послабить нерегульовані міграційні потоки низько кваліфікованої робочої сили на захід. Крім того, підвищення рівня споживчого ринку в "країнах-сусідах" у звичайних умовах створить фактично додатковий ринок для комунітарних товарів і, якоюсь мірою, резервний – в умовах можливих криз надвиробництва. Важливе стабілізуюче значення, особливо в світлі воєнних дій в Іраку, має також фактор розширення впливу зони євро і можливе переведення в євро частини національних валютних резервів цих країн.

Запропонований ЄС "статус сусідства" передбачає також можливість розв'язання проблем безпеки в ширших регіональних масштабах, додавши до комунітарних механізмів їх регулювання більш інтенсивне співробітництво з державами, що не входять до ЄС. Ідеться про такі загальновідомі проблеми, які виходять за межі компетенції комунітарної політики, як тероризм, нелегальна міграція, охорона навколишнього середовища, проблеми охорони здоров'я тощо.

Слід враховувати також, що відповідну роль у формуванні положень запропонованої концепції "сусідства" відіграло бажання керівництва ЄС послабити постійно зростаючий з боку української дипломатії тиск на комунітарні інститути та політичну еліту країн-членів відносно можливих перспектив вступу України до ЄС [13]. Незважаючи на відсутність в Комунікації ЄК виразних перспектив членства України в ЄС, Брюссель все ж змінив досить категоричний тон щодо євроінтеграційних перспектив України, який був характерний для європейських функціонерів протягом 2002 р. Достатньо згадати серію висловлювань Голови ЄК Р.Проді та комісара ЄК з питань розширення Г.Верхенгена про відсутність будь-яких перспектив членства України в ЄС [14]. У загальній частині, запропонованого Комісією документа, згадується ст. 49 Угоди про Європейський Союз, яка передбачає право кожної європейської держави претендувати на членство в ЄС. Беручи до уваги більше політичний і декларативний характер цього положення, можна все ж стверджувати, що його озвучення в Комунікації якоюсь мірою свідчить про відкритий характер питання вступу України до ЄС у майбутньому.

Бажання європейських функціонерів не зв'язувати себе будь-якими зобов'язаннями з Україною пояснюється також відсутністю сьогодні достатньо чіткої та узгодженої концепції європейського інтеграційного процесу, загального бачення майбутнього європейської інтеграції. Підтвердження різноманітності підходів в ЄС до інтеграційного процесу служить як радикальна різноманітність європейських інтеграційних концепцій, починаючи від найбільш ліберальних моделей, що базуються на принципах міждержавного співробітництва та досить радикальних федералістських підходах, так і ті складнощі, з якими стикається ЄС при розв'язанні внутрішніх комунітарних проблем, що накопичились.

Саме з цієї причини в кінці 90-х рр. ЄС змушений був відмовитися від практики диференційованого підходу до країн-кандидатів, надавши останнім можливість самостійно контролювати ступінь наближення до стандартів ЄС. На зміну, прийнятої на саміті в Амстердамі в 1997 р. концепції "розширення хвилями", яка передбачала як мінімум дві групи держав-кандидатів, була прийнята нова стратегія розширення, яка знайшла своє відображення в рішеннях саміту в Гельсінкі в 1999 р. Запропонований країнам-кандидатам в Гельсінкі принцип "регати" фактично перекладав відповідальність на самих кандидатів за успіхи у реформах, які й визначали швидкість їх просування до ЄС. Цей підхід забезпечує максимально гнучку та диференційовану форму співробітництва, що на практиці визначає швидкість просування кожної країни-кандидата до ЄС. Аналогічний принцип "самодиференціації" знайшов своє відображення і в запропонованій стратегії "сусідства". Для України такий підхід, за сприятливих внутрішніх (внутрішні економічні та політичні реформи) та зовнішніх факторів

(успішні реформи в самому ЄС, які збережуть сприятливі передумови для наступного розширення), може слугувати інструментом вироблення української методології наближення до ЄС та дозволити на практиці продемонструвати свої досягнення на шляху євроінтеграції порівняно з іншими державами колишнього СРСР.

Обговорення інтеграційних перспектив України здається завчасним ще й тому, що сьогодні ЄС переживає новий адаптаційний період, викликаний розширенням за рахунок зразу восьми держав Центральної та Східної Європи, а також Мальти та Кіпру і який може розтягтися не менше ніж на 10 років. За сприятливих обставин перспективи стати членами ЄС для Болгарії та Румунії можуть бути реалізовані лише починаючи з 2007 р. Наступними на черзі стоять держави західної частини Балканського півострова, які підписали Угоди про стабілізацію та асоціацію і які традиційно входять у зону стратегічних інтересів країн ЄС. Не можна також зневажати зобов'язаннями, наданими ЄС Туреччині. У цих умовах стає зрозумілим, що українські перспективи входження до ЄС стають досить невизначеними, щонайменше, стосовно термінів.

Концентрація уваги ЄК в даному документі на питання економічного співробітництва для України має першочергове значення, оскільки ця сфера в діючій з 1998 р. Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС перебуває практично на другому плані після питань політичного співробітництва. Домінування політичних питань в УПС фактично відобразило на той день ступінь і порядок реальної зацікавленості ЄС в співробітництві з Україною. Так, незважаючи на постійне зростання товарообігу, в якому торгівля з ЄС в загальному обсязі української зовнішньої торгівлі зросла з 15 % в 1995 р., 18 % в 1999 р. до 24,5 % в 2002 р., Україна продовжує займати в торговельних преференціях ЄС менше 1 % [5, с. 17–18]. Обсяги прямих іноземних інвестицій країн ЄС в Україну також дуже малі як порівняно з іншими країнами ЦСЄ, так і враховуючи потреби України в капіталовкладеннях. Настільки одностороння залежність України від торговельно-економічного співробітництва з ЄС якоюсь мірою пояснює досить низьку договірно-правову базу УПС. За своєю економічною суттю УПС практично нічим не відрізняється від звичайних угод про торгівлю та співробітництво і є лише дещо модернізованою формою стандартних неpreferенційованих угод. За рівнем своїх економічних можливостей УПС поступається угодам про асоціацію, що передбачають автономні преференції, які ЄС підписав з низкою країн, що розвиваються, угодам про вільну торгівлю і митний союз, підписани ЄС з Туреччиною та Ізраїлем, і тим більше Європейським угодам, у тому числі Угоді про Європейський економічний простір, який відкриває шлях до повної інтеграції.

Для порівняння можна взяти структуру торгівлі між ЄС та країнами-кандидатами, яка характеризується високою питомою вагою промислових товарів, що становлять близько 90 %, при цьому 44,2 % з них – продукція машинобудування. Частка сировини у взаємній торгівлі становить лише 5,7 %. Що стосується України, то її структура торгівлі характеризується низькою часткою продукції машинобудування та високою питомою вагою товарів з низьким рівнем промислової обробки. Класифікація українського експорту показує, що, отримавши в спадщину структуру виробництва колишнього СРСР, де перевага надавалась важкій промисловості, експорт капіталомісткої продукції протягом 90-х рр. переважав. Тільки з середини 90-х рр. трудомістка продукція вийшла на друге місце. Це відрізняється від структури експорту до ЄС країн ЦСЄ. У цих країнах трудомістка продукція зайняла місце капіталомісткої ще в 1992 р. і з того часу постійно переважала. Більше того, торговельний баланс трудомісткої продукції завжди був негативним в Україні, тоді як у країнах ЦСЄ така продукція у торговельному балансі завжди переважала (структуру зовнішньої торгівлі України див. у [5, с. 93]). Така структура товарообміну дозволяє робити висновок про відсутність сьогодні сумісності структури української зовнішньої торгі-

влі зі структурними пріоритетами розвитку комунітарного ринку. При цьому розширення ЄС на схід лише закріплює цю структурну несумісність, викликану результатами тяжкої пострадянської спадщини та відставання України від країн-кандидатів за параметрами структурного розвитку економіки.

Досить чітка різниця в структурі торгівлі спостерігається між Україною та країнами ЦСЄ і стосовно внутрішньогалузевої торгівлі. Внутрішньогалузева торгівля, що переважає у країнах з ринковою економікою, не виявляє тенденції до зростання у випадку відносин між ЄС та Україною. Рівень внутрішньогалузевої торгівлі може служити показником того, наскільки інтегрованою є національна економіка в світову економіку. Цей тип торгівлі розвивається в міру того, як виробничі структури торговельних партнерів стають дедалі більш схожими.

Як висновок можна стверджувати, що торгівля України з ЄС ще не розвивається за схемою торгівлі більш розвинутих східних країн. В Україні ще відсутні достатні структурні реформи, здатні трансформувати успадковану від СРСР систему виробництва, що в свою чергу затримує пристосування до нових умов та виробництво нових товарів. Перехід від статусу країни із "поверхневою інтеграцією", що передбачає просте скасування митних тарифів, кількісних обмежень та інших бар'єрів торговельної політики на кордоні до процесу "глибокої інтеграції" на рівні міжгалузевого співробітництва з країнами Європи, що відкриває реальні можливості створення зони вільної торгівлі, можливе лише через впровадження широкої законодавчої, адміністративної та судової реформи в Україні. Перспектива вступу України до СОТ вже сьогодні вимагає дотримання широкого кола зобов'язань у таких сферах, як політика конкуренції, яка включає питання надання державної допомоги, державні постачання, технічні стандарти і сертифікація, митні норми та правила походження, і в багатьох інших сферах, на які поширюється діюча зона вільної торгівлі.

У зв'язку з вищезгаданими практичні інтереси України в запропонованій ЄС політиці "сусідства" можуть бути зосереджені на реалізації конкретних проектів у досить вузьких напрямках співробітництва і, одночасно, підвищення формату цього співробітництва на якісно новий рівень. Хоча "статус сусідства" і не передбачає сьогодні реальних перспектив членства для України, він все ж відкриває більш широкі можливості для взаємного співробітництва. Насамперед це стосується положень першої частини Комунікації, що розглядає можливість утворення Зони вільної торгівлі між ЄС та Україною та розширення на неї відповідних положень про вільне пересування капіталів, товарів, послуг та робочої сили. Незважаючи на не характерний сьогодні для відносин ЄС – Україна характер більшої частини положень спільного ринку, які стосуються, у першу чергу, вільного пересування робочої сили, капіталу та послуг, визначення цих задач як першочергових може стати важливим кроком на шляху зближення України з ЄС.

Для України ліберальна модель плюралістичного підходу щодо співробітництва з ЄС є сьогодні найбільш прогресивною та чутливою. Вона передбачає наявність кількох схем співробітництва, які різняться залежно від об'єкта застосування. Стосовно України, навіть якщо її членство в ЄС виглядає нереалістичним або неприйнятним сьогодні, такий підхід має передбачати залучення України до якомога більшої кількості внутрішніх сфер співробітництва. На думку автора, найбільш корисними в цьому контексті можуть бути питання безпеки, внутрішня політика, енергетика, транспорт, прикордонне співробітництво та регіональна кооперація, насамперед у межах єврорегіонів. Одночасно слід враховувати, що у випадку формалізації відносин з ЄС цей шлях буде мати для України довготривалий характер, що пояснюється як необхідністю поступового просування нашої держави на шляху євроінтеграції, так і вирішенням задач подальшого поглиблення інтеграції в ЄС після завершення майбутніх розширень за рахунок вже визначених нових кандидатів.

1. Communication of the European Commission "Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours", COM (2003) 104. – 2003. – 11 March. 2. Влияние расширения ЕС и НАТО на Восток на процессы интеграции и дезинтеграции на постсоветском пространстве: Матеріали міжнар. семінару. – К., 2003, 28–29 берез. 3. Угода про партнерство і співробітництво між Європейським Союзом та Україною від 16 червня 1994 року / Представництво Європейської Комісії в Україні – 1994. – С. 48. 4. *Yakemchouk R.* L'Independance de l'Ukraine. – Bruxelles, 1993. – P. 306. 5. Дорога в майбутнє – дорога в Європу. Європейська інтеграція України. – К., 2000. 6. *Івченко О.Г.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1997. – С. 445–461. 7. Україна – Європейський Союз: зовнішньоекономічна діяльність і перспективи співробітництва: Матеріали міжнар. конф. – К., 1995, 22–23 лист. 8. Ніццький договір та розширення ЄС / Центр порівнял. права, за

наук. ред. С.Шечука. – К., 2001. – С. 42. 9. European Council Strategy 1999 / CFSP on Ukraine // Bulletin EU 12-1999. Annexes to the Presidency conclusions (6/7). 10. *Черкаський І.Б.* Фінансове співробітництво України з Європейським Союзом. – К., 2001. 11. *Yakemchouk R.* L'Union europeenne face aux nouveaux etats independants issus de l'ancienne URSS // Revue du Marche Commune et de l'Union Europeenne. – 1997. – № 410. – P. 450. 12. Національна стратегія інтеграції України до ЄС (наказ Президента України, червень 1998) // Політика і час. – 2000. – № 3–4. – С. 15–26. 13. *Хоффманн Л., Мьоллерс Ф.* Україна на шляху до Європи. – К., 2001. – С. 103. 14. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради. – К., 2002. 15. Розширення ЄС і Україна (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 11 (23). – С. 16–18.

Надійшло до редколегії 22.11.04

О.С. Пархомчук, канд. іст. наук

КОНВЕРСИЯ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ ТА ОБ'ЄКТ МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Присвячено одній з найважливіших проблем – проблемі конверсії. Конверсію піддано науковому аналізу як наукову теорію та об'єкт міжнародно-політичного дослідження. Особливу увагу приділено методам дослідження та сучасному стану її розробки.

This article dedicate to the one of the most important problems – the problem of conversion. Conversion is analyzed as scientific category and as the object of international policy research. Special attention is paid to investigation methods and up-to-date status of problem development.

Динаміка та масштаб трансформаційних процесів, що відбуваються в міжнародних відносинах на межі тисячоліть, формують нові завдання для дослідників. Одне з них – осмислення та теоретичне відтворення нових тенденцій у світовій політиці, створення для цього відповідної методологічної бази.

Особливості сучасного розвитку міждержавних відносин, характер і рівень розвитку науково-технічного прогресу, особливо в найбільш високотехнологічних галузях і виробництвах, пов'язаних з випуском військової продукції, зумовлюють актуальність вивчення конверсії як суспільного феномену. У першу чергу потрібно осмислення впливу конверсії на міжнародні відносини, комплексного характеру соціальних аспектів конверсії і шляхів її практичної реалізації.

Проблема конверсії, яка розглядалася раніше головним чином у її військово-економічному вимірі, у наш час визначається широким комплексом чинників політичного, економічного, соціального, гуманітарного й екологічного порядку, без урахування яких неможливе здійснення цього процесу.

Крах Ялтинсько-Потсдамської системи, розпад СРСР і зникнення разом з ним системи біполярності в міжнародних відносинах поставили світ перед необхідністю розробки нових підходів до здійснення процесу конверсії.

Однією з найважливіших особливостей розвитку сучасних міжнародних відносин є те, що відбувся зсув основних викликів і загроз, перехід міжнародної конфліктності з глобального на регіональний і субрегіональний рівні, з'являється нова загроза – міжнародний тероризм. На даному етапі виникає потреба переосмислення старих поглядів на проблему конверсії та наповнення цього поняття новим змістом, який би відповідав реаліям сучасного світу. Зміна характеру загроз у світі приводить до відповідної зміни завдань демілітаризації та конверсії, що постають на порядку денному, та вимагає прийняття конкретних рішень залежно від розвитку військово-політичної ситуації в тому чи іншому регіоні.

Проблема конверсії належить до одного з найгостріших питань світової політики. У незалежній Україні конверсія військово-промислового комплексу займає особливе місце. Можна без перебільшення зазначити, що конверсія, її характер та кінцеві результати є своєрідним індикатором військово-політичної та соціально-економічної трансформації країни.

Діяльність будь-якої держави в галузі конверсії визначається її життєво важливими інтересами економічного та політичного характеру. Ефективність цієї діяльності залежить від того, наскільки при формуванні та реалізації наці-

ональної політики враховуються як національні інтереси держави, так і ситуація на світовій арені. Тому при формуванні державної політики в галузі конверсії увага до міжнародно-політичної складової цього виду діяльності не повинна бути нижчою, ніж до її економічного виміру.

Як наслідок ігнорування цього принципу в Україні відсутні наукові дослідження, де конверсія розглядалася би в площині політичних наук як системна категорія, в поєднанні всіх її структурних елементів.

Методологія дослідження проблеми конверсії формується як на підставі загальних принципів пізнання, так і під впливом особливостей предмета дослідження і впливу світової політики на рушійні сили конверсії та законності її здійснення в конкретних макро- та мікро-соціальних системах в умовах існування певних політичних режимів.

Методологія ґрунтується на наукових підходах до вивчення конверсії та її місця в світовій політиці та конкретних методах, що з ними пов'язані.

Вивчення конверсії потребує сполучення таких підходів, які спираються на теорію, що надає можливість дослідження суті, специфіки і головних рушійних сил процесу конверсії; на соціологію, що передбачає дослідження закономірностей, які визначають динаміку цього процесу; на історію, що надає можливість вивчення процесу здійснення конверсії у процесі зміни міжнародних систем, динаміки цивілізацій, дає змогу віднаходити аналогії та винятки; на прагматологію – аналіз процесу підготовки та реалізації процесу конверсії.

Під підходом розуміється "вихідне твердження, що є загальнішим, ніж принцип та стосується припущення про найважливіші риси об'єкта дослідження або про спосіб його пізнання [1]. На основі об'єктивного підходу автором сформульовані основні принципи дослідження – структуралізм, раціоналізм, об'єктивізм та детермінізм.

У методології дослідження застосовується системний діалектичний та соціально-історичний підходи.

Діалектичний підхід, як пишуть українські дослідники М.Мальський та М.Мацяк, полягає у сприйнятті міжнародних відносин як динамічної системи, що перебуває в стані руху та розвитку, зумовленому їхніми внутрішніми суперечностями, у постійній зміні форм і типів [1].

Комплексне дослідження проблеми конверсії в світовій політиці вимагає як системного та діалектичного, так і соціально-історичного підходу в їх діалектичній єдності. Історичний і логічний засоби аналізу органічно взаємопов'язані, доповнюють один одного. Таким чином, можна відокремити кілька основних підходів до дослідження проблеми конверсії в світовій політиці. Системний підхід дає змогу дослідити структуру конверсії та її взаємозв'язки, а ді-